

Horatius varázslónője

HAJDU PÉTER

Egy Canidia nevű varázslónő három művében játszik főszerepet Horatiusnak, kétszer más boszorkányok társaságában, egyszer egyedül. További három helyen bukkan még fel a neve, amely egyaránt utalhat arra, hogy viselője öreg (*canities*: „ősz haj”), illetlen és féktelen szexuális étvágya van (*canis*: „kutya”), és emellett varázsló (*canere*: „énekelni”, „varázsigét mondani”) (Oliensis 1991, 110). Vessünk mindezekelőtt egy-egy pillantást ezekre a mellékes említésekre.

A II. könyv első satírájának egyik beszélője a satíráírás jogát védelmezi egy vitapartnerrel szemben: mindenki úgy védi meg magát a támadásokkal szemben, ahogy tudja (ő persze leginkább azt szeretné, ha senki nem bántaná). A zoológiai párhuzamok mellett (a farkas a fogával, a bika a szarvával harcol, 52) három emberi viselkedésmintát is felsorol. „Cervius perrel fenyegetőzik, ha megharagítják, Canidia Albucius mérgével fenyegeti ellenségeit, Turius pedig azzal, hogy nagyon megjáród, ha egyszer a peredben ő lesz a bíró” (47–49). Az a *venenum* szó azonban, amelyet itt „méreg”-nek fordítottam (a scholion szerint Albucius méreggel veszejtette el a feleségét), sok mást is jelent. Minthogy a szót Venus nevéből képezték, alapjelentése a szerelmi bájital lehetett, de használták „orvosság”, „méreg”, „varázsszer” és „magzatelhajtó szer” jelentésben is (Walde 1910). A latin nyelvben nincs külön szó arra, ha egy szer az alapanyagok saját fizikai tulajdonságai révén hat, vagy az elkészítése során alkalmazott mágikus eljárások miatt. (Anakronisztikus is lenne ilyen különbségtételt számon kérni.) Az utalás tehát egyszerre ábrázolja Canidiát méregkeverőnek és varázslónak. Itt ugyan a fenyegetés gesztusából világos, hogy ártó anyagról van szó, de különben a *venenum* éppúgy kétértelmű, mint a görög *pharmakon*, és csak az adott eset dönti el, hogy a hatás jótékony-e vagy káros (Janowitz 2001, 12). A Horatius által felsorolt fenyegetések valóságnak látszanak, mégis van bennük valami komikus lefokozó jelleg; perrel kellemetlenkedni, bírói

hatalommal visszaélni, varázsszert/mérget készíteni olyan, mint szatírárt írni: jobb híján alkalmazható eszközök.

A 3. epodos Maecenasra panaszkodik, aki viccből túlságosan megfokhagymázott egy ételt. Egy sor túlzás festi a hatást; a fokhagyma ártalmasabb a büröknél, valamiféle méreg az, talán viperavért főztek a főzelékbe, vagy: „talán Canidia ért hozzá/vette kezelésbe az ételt?”¹ (7–8). Canidia itt mintegy átmenetet képez a hétköznapi realitás (fokhagyma, vipera) és a mitológiai szféra (a következő sorokban emlegetett Medea és Hercules) között.

A II. könyv 8. szatírája Nasidienus lakomáját meséli el, ahol is a házigazda viselkedése annyira visszatetsző, hogy végül a vendégek ott hagyják, úgy bosszulva meg magukat, hogy semmit sem kóstolnak meg, „mintha Canidia lehelt volna rá az ételekre, aki rosszabb az afrikai kígyóknál” (94–95). A varázslónő mindkét helyen olyan, szinte természetfeletti ártó lényként jelenik meg, aki pusztá érintésével vagy leheletével képes ehetetlenné vagy mérgezővé tenni az ételt. Ez egyfelől valóban hatalmas és félelmetes alaknak mutatja, másfelől viszont mindkét helyen félreérthetetlen a túlzásból eredő humor és a hasonlatok lefokozó jellege. Canidia egyszerre félelmetes és komikus is.

Bármennyire mellékesek is Canidia említései a fenti szöveghelyeken, mégis jelentőségeltjesnek látszanak. Hiszen a szatírák gyűjteménye mégiscsak egy olyan sorral zárul, amelyben Canidia neve szerepel (II. 8,95), és ez mintegy szembeállítja őt a gyűjtemény első sorában megnevezett Maecenasszal. Tulajdonképpen hasonló a helyzet az epodosokban, ahol az első vers Maecenast szólítja meg, az utolsó Canidiát (sőt, az övé az utolsó szó). A 3. epodosban a Maecenas fokhagyma-tréfája okozta gyomorégésért Horatius egy tréfás átokkal felel: ha még egyszer ilyen tréfára támad kedved, akkor te ne kapj csókot a kedvestől.² Baráti átok, aminek beteljesülését a két férfi közös fokhagymázása valószínűvé teszi. Az ártalmatlan baráti évődésnek ebbe a bizalmas terébe is behatol Canidia neve, mint valami külső, ártó fenyegetés. Maecenasnak a költőt felfedező, támogató, jótékony apafigurájával szemben ott áll Canidia nem tápláló, hanem mérgező ál-anyafigurája (vö. Oliensis 1991, 127). Vagy a rendezettség, a világos hatalmi hierarchia zárt férfivilágával áll szemben egy felforgató, a kategóriákat összekeverő, a határokat áttörő női princípium.

¹ Egyesek szerint a *tractare* ige itt azt sugallja, hogy Canidia készítette a lakomát (pl. Dickie 2003, 175), de Lindsay Watson (Watson 2003, *ad loc.*) figyelmeztet, hogy erősen kérdéses, van-e ilyen jelentése az igenek. Az ő fordítása „has handled”, de az általam javasolt „megfogdosta” is elképzelhető.

² *manum puella savio opponat tuo extrema et in sponda cubet* – „kezével hárítsa el csókot a kedvesed, és feküdjön az ágy legszéleire”.

A mágikus rítusokkal kapcsolatos diskurzus hatalmi aspektusa Horatius Canidia-szövegei közül az I. könyv 8. szatírájában a legvilágosabb. Ennek a versnek a beszélője nem az I. könyvben megszokott költő-alak, hanem Priapus isten, a kertek védelmezője. Egyrészt a madarakat kergeti el a fején lengedező nádszálakkal, másrészt a tolvajokat fenyegeti metszőkésével, illetve hatalmas, vörösre festett falloszával. Teljesen eszköztelen viszont – saját állítása szerint – a behatolók egy harmadik csoportjával szemben. Az olyan nőkről van szó, akik varázsigékkel és varázsszerekkel zaklatják az emberi lelkeket (*carminibus quae versant atque venenis humanos animos*, 19–20). A szatíra hátralevő része az isten összecsapását meséli el a kertbe éjszaka belopózó Canidiával és Saganával. Ennek az összecsapásnak három tényezőjét kell külön szemügyre venni: Priapust, a boszorkányokat, de mindenekelőtt a helyszínt, magát a kertet. A kert az Esquilinuson található, de korábban temető volt, mégpedig a legszegényebb rétegek köztemetője. Nem is volt túl jó állapotban: fehér csontok csúfították el a területet. Nemrég volt ez, csak rövid idő előtt alakította át Maecenas kertté, de mostanra egészséges hely lett, ahol lehet a napsütötte dombon sétálgatni. A hely múltjának és jelenének kontrasztja erős: azelőtt a legnyomorultabbaké volt, most Róma legelegánsabb köreié; azelőtt szomorú és ronda volt, most kellemes; és ami nem hangzik el szó szerint, de kikövetkeztethető: míg azelőtt összevissza temetkeztek a népek, és a földből véletlenszerűen fordultak ki a csontok, mostanra a terület rendezett lett és zárt. A római elitnek ezt a kellemes, egészséges világot hivatott megvédelmezni Priapus, és vannak is eszközei az olyanok ellen, akiket a hely jelene csábít oda (véltetően a gyümölcsök). A varázslónőket viszont a hely múltja vonzza. Az ő szemükben ez a hely továbbra is temető. A múlt talán nem látszik, de nem is tűnt el, és talán nincs is túl mélyre temetve: Canidia és Sagana „ártó füveket” gyűjtenek ebben az „egészséges” kertben, valamint csontokat (22), és ehhez legfeljebb a körmükkel kaparják a talajt; a pusztá kézzel ásott gödörbe öntött báránylvér máris feltámasztja a halottakat, előcsalogatja az alvilági kígyókat és kutyákat (26–35).

A római szatíra kevésbé szubverzív műfaj; többnyire a fennálló rendet védelmezi. Ugyanakkor azonban az előadás szintjén úgy tesz, mintha a gyengéket támogatná az erősekkel szemben.³ Ennek az a módja, hogy a fennálló hatalmat fenyegetettnek, megtámadottnak mutatja be, a támadásokat felnagyítja, a hatalommal rendelkezőket pedig kiszolgáltatottnak mutatja. A végén aztán gyakran helyreáll a rend. Első pillantásra itt is világos, kinek az oldalán áll az erő: egy isten áll szemben

³ A továbbiakhoz lásd Plaza 2006, 68–72.

földi halandókkal, egy férfi két öregasszonnyal, a társadalmi elit⁴ a páriákkal. Ahhoz, hogy ebből mégis összecsapás lehessen, hogy a fennálló rend fenyegetettnek tűnjön, az egyik oldalt gyengíteni, a másikat erősíteni kell az előadásban. Priapus gyengítését a játék biztosítja az ábrázolt isten és az ábrázolást szolgáló tárgy összekeverésével. Minthogy beszél hozzánk, nyilván több, mint egy tárgy, de magát mégis fának nevezi, mégpedig „haszontalan fadarabnak”, amely csak véletlenül lett istenábrázolás: a mesterember bizonytalan volt, sámlit készítsen-e a fügefatorzs-ból, de végül mégis inkább istent csinált belőle (1–3). Semmilyen módszere nincs a boszorkányok távoltartására (20–21), és rémületesnek látja őket (26). Canidia és Sagana viszont nagy hatalmú, ijesztő lénynek látszanak egészen a vers végéig, már csak azért is, mert képesek arra, amire az irodalmi hagyományban a legnagyobbak: lehozni a Holdat a földre (35–36).

Ez a hatalmi szerkezet azonban a visszájára fordul a legvégén, amikor Priapus egy hatalmas szellentéssel zavarja meg a mágikus aktusokat (Rudd 1966, 72). Egyrészt az isten mégiscsak cselekszik, mégiscsak talál fegyvert a behatolók ellen, másrészt a két nőről kiderül, hogy messze nem tartják ellenőrzésük alatt az eseményeket, a szellentés hangjára fejvesztve menekülnek, illetve darabjaikra esnek, Canidia a fogait, Sagana a haját hagyja el, nyomorult öregasszonyoknak bizonyulnak, akik testi integritásukat is elveszítik a konfrontációban. Természetesen nem azért menekülnek, mert a pusztá hang megijesztette őket, vagy mert világossá tette, hogy cselekedeteiknek volt egy tanúja: a priapusi fing maga is varázslatként hat (Luck 1999, 123), a hang megtöri a rituális csendet, elrontja a varázslatot (Watson 2003, 188–189), beleavatkozik a mágikus rítusba, és kiszámíthatatlanná teszi a végkimenetelét: bizonyos aktusoknak megvannak a maguk veszélyei (Ogden 2001, 262). Mondhatjuk, hogy a végén helyreáll a világrend, az illetéktelen behatolók (illetéktelenek, mert a hely múltját támasztják fel a jelenben) elűzetnek, az isten erősebbnek bizonyul a halandónál, a férfi a nőnél, a gazdag a szegénynél. A mágia, amely látszólag alkalmas volt, hogy összezavarja az erőviszonyokat, végül sikertelen maradt, vagy hatástalannak bizonyult. A hely rendje és a rend helye meg lett védve.

De azért van itt két szempont, amelyeket érdemes tudatosítani, és amelyek némiképp elbizonytalanítják ezt az „örömteli” végkifejletet. Az egyik, hogy Canidiaék tevékenységének hatásosságát már menet közben is megkérdőjelezi az elbeszélés tanúságtétele, maga az a tény, hogy Priapus látja őket. A Hold lehozásának ugye nem az a lényege, hogy akkor a Hold lenn lesz a földön, hanem hogy nem lesz

⁴ Priapus persze nem tagja ennek az elitnek, de az elit által elfoglalt helyet védelmezi. Ugyanakkor viszonylag sokan azonosítják Priapust Horatiusszal, leginkább Habash 1999, hogy az egyes szám első személyű beszélő egy némiképp parodisztikus önreprezentáció legyen.

az égen, következésképp sötét lesz, nem látszanak a gonosz praktikák, a mágikus cselekedeteknek nem lesz tanúja. Maga a horatiusi megfogalmazás is kicsit bizonytalan, a Hold eltűnik egy sírkő mögött, „hogy ne legyen mindennek tanúja”, ami jelentheti azt, hogy a varázslónők, akiknek nincs szükségük tanúkra, eltűntették a Holdat, de azt is, hogy a Hold maga bújt el, mert nem akarta látni a borzalmakat. Akárhogy is: tanú marad, és a szöveg folyamatosan tudatosítja ezt: nem arról beszél, mit csinál Canidia és Sagana, hanem hogy mindezt lehetett látni és hallani. „Én magam láttam” (21) és „láthattad volna” (34) – mondja Priapus. A másik, hogy az istenség felülkerekedik ugyan, de a rá jellemző férfiszerepet attól még nem tudja maradéktalanul helyreállítani. Priapus, aki hatalmas falloszával a tolvajok *anus*-át szokta fenyegetni, ezúttal csak a saját *anus*-át tudja eszközként használni. És nemcsak a menekülő nők testi integritása vész oda, hiszen az isten faszobra úgy tud szellenteni, hogy kettéhasad. A fügefa egyébként nagyon törékeny, és ezért azt az ötletet, hogy sámlit készítsenek belőle, semmiképpen sem lehetett komolyan venni. De talán tényleg érdemes azon elgondolkodni, hogy a *ficus*, a fügefa neve egyben a kifekélyesedett *anus* megnevezése, és ez a kidörzsölődés, kifekélyesedés, hasadás, ha az orvosi irodalomban nem is, de a népi képzetben a penetráció, illetve a priapikus fallikus büntetés következményeként értelmeződik. Így a *ficus* mint az isten anyaga már eleve az ülepe felé tereli az olvasói figyelmet (Hallett 1981). Ez az analízis gesztus Priapus részéről abban az értelemben is önfeláldozó, hogy meg-hasadó alfelével éppen az általában általa megbüntetett tolvajok szerepébe kerülve tud diadalmaskodni.

Canidia alakjával kapcsolatban a recepciótörténetben erős megosztottság figyelhető meg: komolyan kell-e venni ezt a varázslónőt? Fraenkel leginkább hellénisztikus hangulatú költői játéknak tekintette a Canidia-verseket, még ha talán úztek is ilyesfajta mágiát Horatius korában (Fraenkel 1957, 164). Sokak szerint a boszorkányokat nem szabad szó szerint venni (Plaza 2006, 66), hanem valamilyen csoportot jelentenek, amelyben Horatius ellenséget, fenyegetést lát. Vagy a társadalmi alvilágot (Plaza 2006, 67–68), vagy a rivális költőket (elvégre ők is *car-menek*et énekelnek, és ugyanúgy behatolnak Maecenas kertjébe, ahogyan a parazita-költő szeretne Maecenas körébe befurakodni a következő, I. 9-es szatírában [Oliensis 1991, 109–110]), vagy általában a nőket (Richlin 1983, 66–67; Henderson 1999, 173–201). Mások viszont hajlamosak a szatírárt rítustörténeti forrásként használni (Ogden 2001, 168–169),⁵ pontosan meghatározni Canidia társadalmi

⁵ A gödör és a tűz szerepét a halottidéző rítusokban az *Odysseia* mellett ez a hely illusztrálja.

helyzetét (Dickie 2003, 173–175),⁶ vagy akár arra a következtetésre jutni, hogy Horatius tényleg aggódott a boszorkányok miatt, és mintáját a valóságból kellett vennie, minthogy Canidia kegyetlenségének, promiszkuitásának, visszataszító ábrázolásának nincs irodalmi előképe (ha nem az irodalomból jönnek ezek a banyák, akkor biztos az életből; Manning 1970).

A három Canidia-versben alig van olyan mágikus elem, amire ne lehetne könnyen párhuzamot találni a varázspapiruszokban (Watson 2003, 178).⁷ Az ábrázolásnak ez a realizmusa azonban nem feledtetheti el, hogy attól ezek még versek, és az egyes cselekedeteknek nemcsak mágikus szempontból van jelentőségük, hanem a poétikai közegben saját, egészen másféle jelentésük is lehet. Amikor az 5. epodosban a boszorkányok nyakig a földbe ássák áldozatukat, az értelmezhető mágikus gesztusként, hiszen közvetlen kapcsolatba hozzák a chthónikus erőkkel (Watson 2003, 211–212), de ez ugyanakkor Canidia ál-anyaságának is fontos eleme: ő nem szül gyermeket (az *Ep.* 17, 50–52 szerint van egy Pactumeius nevű fia, akit azonban csak becsempészett a házba, hogy elhitesse valakivel, hogy fiút szült), hanem azért temet el az anyaföldbe egy fiút, hogy meghaljon (Oliensis 1991, 127). És egyébként is: nem túl sok ennyi mágikus elem egy rituálé realista ábrázolásához? A tárgyalt szatírában először csontokat és ártó füveket gyűjtenek, aztán körmükkel gödröt ásnak, fogukkal széttépnek egy fekete bárányt, a vérét a gödörbe folytatják, hogy halottakat idézzenek meg, akik jósolnak nekik. De közben van egy gyapjúból és egy viaszból készült bábuja is (az utóbbi a gyenge és kiszolgáltatott). Szólongatják Hecatét és Tisiphonét, mire kígyók és alvilági kutyák jelennek meg. A halottak árnyaival beszélgetnek, és farkasszakállat meg kígyófogat ásnak el, végül elégetik a viaszbábut. Talán összeállítható mindebből valamilyen koherens elbeszélése egy varázslatnak, de mintha inkább arról lenne szó, hogy hiperbolikus módon összekeverünk mindenféle borzalmat: visszataszító mágikus alapanyagok gyűjtését a temetőben, a nekromanteiát és a szerelmi defixiót. Így főleg az derül ki, hogy ezek a boszorkányok nagyon-nagyon gonoszak.

És akkor még nem beszéltünk arról, hogy milyen ezeknek a költeményeknek a beszédmódja. Mert bizony ezek a versek alapvetően viccesek. Nyilvánvaló ez a szatírában, ahol a sopánkodó madárijesztő végül a szellentésével éri el, hogy a nők,

⁶ A varázskönyvek birtoklásából arra következtet például, hogy tud olvasni; ezenkívül sajnálkozik, hogy Horatius nem árulja el az anyja nevét, ami megvilágító erejű lehetne. Neki is feltűnik, hogy Canidia megszólalásai az epodosokban rendkívül kifinomultak, és jelentős műveltséget feltételeznek, ebből azonban nem az alak megalkotottságára, irodalmiságára következtet, hanem csak arra, hogy a költőt saját retorikai műveltsége megakadályozta abban, hogy a varázslónő beszédét híven visszaadja (172–173).

⁷ Watson állítása ott ugyan csak az 5. epodosra vonatkozik, de általánosítható.

ha nem is fej-, de fog- és hajvesztve meneküljenek. Ám a két epodos, amelyekről a továbbiakban lesz szó, szintén komikus alaphangúnak látszik, főleg a kettő együtt, hiszen egymásra vonatkozásuk magától értetődik.

Az 5. epodos egy fiú könyörgésével kezdődik (1–10), bár a könyörgésnek nincs tulajdonképpeni tárgya: kiderül belőle, hogy egy fiúgyerek beszél több nőhöz, akiktől fél, akik valamiféle fenyegetést jelentenek számára; a fiú nem tudja, hogy mit akarnak vele csinálni, de azt tudja, hogy Iuppiter helytelenítené. A fiú beszéde után narratív részlet következik (11–49) arról, hogy kik és mit csinálnak a fiúval. Canidia a főnök, ő adja az utasításokat; colchisi tűzben a következő varázsszereket kell elégetni: sírból kiásott vadfüge, temetői ciprus, békavérben áztatott bagolytojás és -toll, Colchisból származó további füvek, kóbor kutya szájából kiszedett csont.⁸ Sagana az (alvilág bejáratának tartott) Avernus-tó vizével hinti be az egész házat: ezek szerint a rítusokra egy magánházban, feltehetőleg Canidia házában kerül sor. Veia nagy fáradtsággal gödröt ás, amelybe állig betemetik a fiút, hogy ott haljon éhen, miközben szeme elé naponta kétszer-háromszor friss ételt tesznek; csontvelőjéből és kiszáradt májából szerelmi bájital lesz.⁹ Ott van még az ariminumi származású és különben lesbikus Folia is, aki thessaliai varázsigékkel sötétíti el, teszi holdtalanná és csillagtalanná az eget: itt derül ki, hogy a jelenet éjszaka játszódik (bár a fiú megölése több napig tartana). A narratív rész után Canidia szólal meg (49–82) – kékes fogával rágva gondozatlan körmű hüvelykujját. Diana és az Éjszaka segítségét kéri az ellenségével szemben, és azt szeretné, hogy Varus, ez az öreg kéjenc futva térjen vissza hozzá a Suburrából, ahová éjszakai kalandokra indult. Reményét abba az elvarázsolt illatszerbe veti, amelyet ő készített Varus számára, és amelyet eddigi legjobb munkájának tart. De a szer nem hat, pedig azonos azzal, amelynek révén Medea szabadult meg vetélytársától; ráadásul Varus ágyát is bekente egy olyan szerrel, amelytől minden más nőt¹⁰ el kéne felejtenie. Canidia szerint csak egyetlen magyarázat lehetséges: egy nála hatalmasabb varázslónőnek sikerült Varust feloldoznia a bűbáj alól. Ezért egy szokatlan, egyébként marsus varázsigékkel készített, még erősebb italt fog beadni neki, amittől sírva fog visszarothonni hozzá. Az Appennineekben élő marsusok nevezetesei voltak

⁸ Szó szerint „sovány” vagy „éhes” kutyáról van szó, de ezt valószínűleg kóbor kutyának kell érteni, amelyik vagy egy temetetlen emberi hullából próbál lakmározni, vagy kikapart egy csontot a temetőben; minthogy egy varázsszer hatásosságát növeli megszerzésének nehézsége, az éhes kutya szájából kiszedett emberi csont biztos nagyon hatékony.

⁹ Az ételek nyilván arra hivatottak, hogy éhségét fokozzák, ami a szerelmi varázslásban majd hatásosabbá teszi a máját.

¹⁰ Dickie 2003, 173 szerint a *paelex* szóval Canidia saját magára utal, a görög *pallaké* megfelelőjével jelezve, hogy ő kitartott nő, nem közönséges kurva. Ezzel szemben Canidia a vetélytársat, a másik nőt nevezi meg így, magára nem referál.

varázstudományukról, de ezt a források inkább gyógyító mágiának írják le (Watson 2003, *ad loc.*).¹¹ Viszont kígyóbűvölést is emlegetnek velük kapcsolatban, és a 15. sor szerint Canidia viperákat visel a hajában.¹² A vers végén újra a fiú szólal meg: megátkozza őket, és azzal fenyegetőzik, hogy halála után kísértetként fogja üldözni őket éjszakánként, mígnem a boszorkányokat a tömeg megkövezi, temetetlen hullájukból farkasok és madarak fognak lakmározni, ami némi elégtétellel szolgál majd az ő szüleinek.

Elsőre talán merésznek tűnhet a feltételezés, hogy egy gyermekgyilkosság kísérletének elbeszélése vicces lehet. És római kontextusban egyáltalán nem állítható, hogy egy ilyesfajta rituálé eleve olyan extrém borzalom volna, ami nem vehető komolyan. Canidia nem a szó szoros értelmében vett emberáldozatra készül, hanem csak a fiú egyes szerveit akarja mágikus alapanyagként felhasználni, de talán más praktikák is eszünkbe juthatnak: a fiú, ha idő előtt és erőszakkal hal meg (vagyis *aóros* és *biaiothanatos*), a boszorkányok túlvilági szolgája lehetne. Másfelől van valami groteszk abban, hogy mekkora apparátussal próbálnak ezek a nők egy öreg kéjencet távol tartani a Suburra bordélyházaitól. A varázslás teljes antik irodalmi közhelytárát felvonultatják Colchistól Thessalián át a marsusokig (bár a helyi, itáliai, illetve római meghatározottság is alapvető), az alvilág megidézésétől az emberáldozaton át a leggusztustalanabb varázsszerekig, és ehhez képest az elérendő cél feltűnően kisszerű. És még ezt a célt sem sikerül elérni: Canidia már kétszer kudarcot vallott praktikáival. Nagytmondó, pózoló alaknak tűnik, aki azonban semmire sem megy az egész hókuszpókusszal.¹³

Hasonló célú varázslatokról tanúskodik egyébként két athéni átoktábla, amelyek egy Iuliana nevű nőtől próbálnak távol tartani összesen három férfit (Jordan 1985, 222–228).¹⁴ Ahogyan azokat a defixiókat, úgy Canidia varázslatát is a szakmai féltékenység kontextusában tudjuk leginkább értelmezni: a varázslatot egy prostituált hajtja végre, illetve rendeli meg, hogy ügyfeleit meg tudja tartani magának, és visszaverje a konkurencia támadását. Ez a párhuzam cáfolja Fritz Grafnak azt az elméletét, mely szerint alapvető ellentmondás van a szerelmi mágia ókori gyakorlata és irodalmi ábrázolása között, merthogy – úgymond – a valóságban csak férfi-

¹¹ Lásd továbbá fentebb Lakatos Szilvia tanulmányát, 350–351.

¹² Ez részben az alvilági Gorgókhhoz teszi őt hasonlóvá, de Watson (*ad loc.*) szerint ténylegesen sem lehetetlen viperákat tenni a hajba, a kígyófogdosás bizonyos rítusokban szerepet játszott.

¹³ Tulajdonképpen az is a boszorkányok tehetetlenségének jele lehet, hogy Veia nyögések közepette, fáradságos munkával ás gödröt, ahelyett, hogy valami varázsigével érné el, hogy meghasadjon a föld. Lásd Watson 2003, *ad* 31.

¹⁴ Uo. a 222–223. oldalakon megtalálható a további párhuzamok felsorolása; nincs olyan sok, de azért nem is ritka.

ak hajtottak végre ilyen varázslatokat házasság céljából, míg a költészetben mindig nők próbálnak férfiakra hatni mágikus eszközökkel, amit ezért csak a férfifantázia kivetített szorongásaként kellene értelmezni (Graf 1997, 95–96).¹⁵ Ezzel szemben úgy látszik, hogy az epodos egy az adott társadalmi közegben nagyon is valós gyakorlatot visz színre. A társadalom alsó szintjeiről merített, alapvetően párbeszédes jelenet, amely az élet kisszerű problémáit dolgozza fel (itt nem az emberáldozatra, hanem a kuncsaft elpártolására gondolok), a mimos műfajára jellemző.¹⁶ Márpedig a mimosban van komikum, ha nem is mindig túl harsány és erőteljes. Viszont a mimos egyébként mindig váratlan, megszakítászerű zárlatához tragikus befejezés nem illik, sokkal inkább valamiféle megmenekülés. Horatiusnál nem derül ki egyértelműen, hogyan zárul a történet, mi lesz a fiúval, de a költeményt záró megszólalása tulajdonképpen eredményezheti a megmenekülését (Watson 2003, 187–189): a csend megtörése (*rumpere silentium*, 85) elronthatja a varázslatot, ahogyan Priapus szellentése is elrontotta. Ráadásul a fiú ebben az összefüggésben nagyon is komoly fenyegetéssé változik a boszorkányok számára, tekintve, hogy a haldoklóknak jövőbelátó képességet (Cicero: *A jóslásról* I. 64–65), a haldoklók átkának pedig feltétlen hatásosságot tulajdonítottak (Watson 1991, 27). Így olvasva még egyértelműbb Canidia felsülése; eleve nevetséges, hogy a kiöregedett kurtizán az elvesztett szexuális vonzerőt mágiával helyettesítve próbál egy öreg szeretőt megtartani, de erre a nyomorúságos célra aránytalanul nagyszabású eszközöket próbál felhasználni, és még ezek sem működnek. Kétszer már kudarcot vallott, és amikor végső elkeseredésében egy gyereket is megölne egy négyfős boszorkánycsapatot szervezve az akcióhoz, még az is visszafelé sül el.

A 17. epodos ezzel szemben kifejezetten hatásosnak nevezi Canidia tudományát (*efficax scientia*) az első sorban. Ez a vers csak egyenes idézetekből áll; először a költő beszél Canidiához (1–52), aztán Canidia válaszol (53–81), és ez ismét csak a mimosra emlékeztet. A két megszólalásból kikövetkeztethető előtörténet szerint a költő bizonyos verseivel nevetségessé tette Canidiát és rossz hírét keltette (bár a megfélemtetés nem teljesen magától értődő, azért gondolhatunk az 5. epodosra és esetleg az I. 8-as szatírára is), amiért az bosszúból ártó mágiát alkalmazott, és tönkretette a költő egészségét. Utóbbi lefogyott, bőre sápadt és sárgás lett, megöszült, folyamatosan lázas, és álmatlanság gyötri (21–34). A szenvedéstől elcsigázva kegyelmet kér Canidiától, és cserébe mindent megígérne, akár egy hekatombát, akár egy palinódiát. A bo-

¹⁵ Graf elméletének cáfolatához lásd még Dickie 2000. Egy finomabb változat szerint a nők a szeretet, míg a férfiak a totális kontroll megszerzése érdekében fordultak a mágiához (Faraone 1999), de a régészeti anyag ezt sem erősíti meg.

¹⁶ A mimosként olvasás javaslatához más érvei (is) vannak Watsonnak (2003, 182–184).

szorkány azonban nem kegyelmez, hanem diadalmaskodik, és az elért eredménnyel dicsekszik. Noha ez a történetváz azt sugallja, hogy Canidiának végül (az epodosok gyűjteményének végén) csak sikerült hatásos varázslatot végrehajtania, és ha szerelmi bűbájlásai nem is működtek, ártani és félelmet kelteni tud, a vers diskurzusa megkérdőjelezi, aláássa ezt a történetet, és a komikum fő forrása éppen a történet és a diskurzus ellentétes jelentéseinek feszültsége. Merthogy az a palinódia, amellyel a költő Canidia dicséretét zengi, valójában minden korábbinál durvább támadás. A 20. sor megszólítása látszólag dicséret, és az első szava is arra utal, hogy Canidiát szeretik: *Amata nautis multum et institoribus*. Csakhogy Canidia női-szakmai sikerességének dicsérete (hogy nagyon szeretik) a prostitúciónak legalacsonyabb, legolcsóbb szintjén helyezik el a megszólítottat (merthogy a matrózok és a házalók szeretik nagyon, esetleg gyakran). A száz ökör ígérete, amellyel a költő a sértést kiengesztelné (*expiare*), komikus túlzás, egyrészt anyagi szempontból, másrészt mert Canidiát az isteni szférába emeli, megsértését afféle *sacrilegium*nak tünteti fel. A tulajdonképpeni palinódia a tagadás aktusával játszik. „Ha akarod, azt zengem hazug lanttal: »Te szemérmes, te derék!«” (79–80). Ha ez a megszólítás hazugságot tartalmaz, akkor az egész ugye azt jelenti: „Te szemérmetlen, te alávaló!” A továbbiakban a hazug lant működése még komikusabb lesz, amikor a tagadószóval kezdődő megszólítások nagyon negatív állításokat vezetnek be, amelyeknek tagadása tulajdonképpen nem eredményezne túlságosan pozitív képet, hazug tagadásuk viszont nagyon negatívat fest. Egy ilyen fajta palinódia a bocsánatkérés látszólagos beszédaktusába csomagolva igen durva sértegetést valósít meg. Ez egyfelől azt jelezheti, hogy az egész félelem Canidia hatalmától csak látszólagos; a vers hőse csak eljuttassa a félelmet. Másfelől jelezhet valamiféle intellektuális felülkerekedést: én így kérek bocsánatot, és Canidia annyira buta, hogy nem fogja észrevenni, mi történik. És tényleg; Canidiát ugyan nem hatja meg a könyörgés, de nem azért, mert észreveszi, hogy az tulajdonképpen további sértéseket tartalmaz, hanem épp ellenkezőleg, hatalmának bizonyítékát látja az ellenség megalázkodásában, és akkor már ki akarja élvezni ezt a hatalmat. Ha az ártó varázslat célja a kinevetetés elkerülése és a további gúnyolódások, lejáratások megakadályozása volt, azt semmiképpen nem érte el, amire éppen az áldozat különös bocsánatkérése a bizonyíték.

Horatius Canidia-versei ezek szerint eljátszanak a mágia alternatív hatalmi diskurzusával, színre visznek egyes félelmeket attól, hogy a társadalmi hierarchia, illetve a megalkotott költő-főhős uralmi pozíciói megkérdőjelezhetők, hogy nők, a társadalmi alvilág képviselői, egy a hatalmi diskurzus által nem legitimált tudás birtokosai felülkerekedhetnek, de végül mindig a fennálló struktúrák stabilizálódását ünneplik. A humor az elbizonytalanító kísérletek visszaverésének eszköze.